

ESKİ TÜRK TARİHÇİLİĞİNİN ÖTEKİSİ: KIRGIZLAR

Yusuf AKBABA*

Özet

Kırgız Kağanlığı tarihi eski Türk tarihçiliğinde en az çalışılan konulardan biri olmuştur. Ancak Kırgız Kağanlığının iyi bir şekilde anlaşılması hem Kırgız tarihinin hem de Orta Asya Türk tarihinin bütünüyle anlaşılması açısından önemlidir. Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra Orta Asya Türk Halklarına ilgi yeniden artmış ve çalışma yapma bakımından kısıtlamalar da bir ölçüde azalmıştır. Bu nedenle hem Türkiye'de hem de Dünya'da Orta Asya Türk tarihi ile ilişkili olduğu ölçüde Kırgız tarihinden bahsedilmiştir. Kırgız tarihi içerisinde ise Kırgız Kağanlığı önemli bir yer tutar. Bunun nedenlerinden biri Kırgız Kağanlığının, Kırgızların o döneme kadar kurmuş olduğu en güçlü devletlerden biri olmasıdır. Ayrıca Kırgızların daha fazla tanınmasını da sağlamıştır. Ancak çok çeşitli sebeplerle eski Türk tarihi eserlerinde diğer devletler kadar ilgi çekmemiştir. 18.yüzyıldaki ırkî olmayan barbar-medeni anlatısı, 19.yüzyılda emperyalist politikalar, Afyon Savaşları, ticari çekişmeler gibi etkenler ile değişmiş ve ırkî vasıflara yapılan vurgular artmıştır. Doğal olarak bu hususlar Türkiye'deki tarihçiliği etkilemiştir. Hunlar, Avarlar gibi bozkır devletlerine karşı olan önyargı, Cumhuriyet döneminde tarihin köklülüğünü ortaya çıkarma çabası ile yok olsa da medeniyet konusundaki önyargı devam etmiştir. Ötüken'i ele geçiren, yerleşik, medeni ve güçlü bir devleti temsil eden Uygur Kağanlığı'nın başkentini yıkarak devlete son veren Kırgızlar ve Kırgız Hanlığı bu kaygıların neticesinde ortaya çıkan anlatıdan etkilenmiştir. Cumhuriyet döneminin başlarından bu yana yazılan eski Türk tarihi eserleri incelendiğinde bu durum görülebilir. Çalışmada Kırgızlara karşı olan olumsuz bakış açısı, Cumhuriyet döneminde kaleme alınan eski Türk tarihine ait eserlerden örneklerle ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kırgız Hanlığı, Eski Türk Tarihi, Orta Asya, Tarih Yazımı, Kırgızlar*

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı. e-posta: yakbaba@ogu.edu.tr

THE OTHER OF THE ANCIENT TURKISH HISTORIOGRAPHY: KYRGYZ

Abstract

Kyrgyz Khanate has been one of the least studied subjects in ancient Turkish history. However, understanding of the Kyrgyz Khanate is important both for the complete understanding of Kyrgyz history and for the whole of Central Asian Turkish history. After the disintegration of Soviet Russia, interest in Central Asian Turkic peoples has increased again and restrictions have been reduced to some degree in terms of work. For this reason, Kyrgyz history have been mentioned in the World from that time. In the history of Kyrgyz, Kyrgyz Khanate takes an important place. One of the reasons for this is that the Kyrgyz Khanate was one of the strongest states established by Kyrgyzs until that time. It also made the Kyrgyz people more recognizable. However, it has not attracted much attention in ancient Turkish history works due to various reasons. The 18th century non-racial barbarian-civilized antithesis changed in the 19th century with factors such as imperialist policies, Opium Wars, commercial conflicts, and the emphasis on racial characteristics increased. Naturally, these considerations have influenced historiography in Turkey. Although the prejudice against the steppe empires such as Huns and the Avars disappeared with the attempt to prove the essentialness of the Turkish history in the Republic period, concerns about civilization continued. Historiography of the Kyrgyz and the Kyrgyz Khanate, destroyed the capital of the Uighur State, represents a settled, civilized and powerful state and captured Ötüken, was influenced by the narrative that emerged as a result of these concerns. This situation can be seen when the old Turkish historical works written since the beginning of the Republic period are examined. In this study, the negative view of the Kyrgyz will be revealed by means of examples from the old Turkish historical works of the Republican period.

Keywords: *Kyrgyz Khanate, Ancient Turkish History, Central Asia, Historiography, Kyrgyz*

Giriş

Kırgızlar ile ilgili tarih öncesi dönem için bilgi çeşitli arkeolojik çalışmalar vasıtası ile edinilmektedir. Tarih dönemlerinde ise Kırgızlar hakkında Hiong-nulardan beri tabi oldukları devletler vasıtası ile bilgi edinilmektedir. Çin yıllıkları bunun önemli bir kısmını oluşturur. Han hanedanı dönemi ile ilgili Shih Chi, Tang hanedanı dönemi ile

ilgiliyse Hsin T'ang Shu ve Chiou T'ang Shu örnek verilebilir. Edouard Chavannes'in Çin yıllıkları hakkındaki çalışmaları bu konuda önem taşır.¹ Liu Mau-Tsai de Chavannes gibi Çin kaynakları üzerine çalışmalar yapmıştır.² Türkiye'de ise İsenbike Togan, Gülnar Kara ve Cahide Baysal, Eski T'ang Tarihi, *Chiu T'ang-shu*'nun Türklerle ilgili bölümlerini çevirmişlerdir.³ Bir diğer çalışma Ayşe Onat'ın *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri* adlı eseridir.⁴ Ahmet Taşağıl'ın *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları* adlı eserinde yine bu alanda yapılmış önemli bir çalışmadır.⁵ Ayrıca Manas destanı da Kırgızlar hakkında değerlendirilebilecek kaynakların en önemlilerinden biridir.

Araştırma eserleri olarak ise Türkiye'de Cumhuriyetin ilk dönemlerinden günümüze değin yayımlanmış olan eserler incelenecektir. Ancak Kırgızlar eski Türk tarihçiliğinde diğer devletler, halklar kadar ilgi çekmemiştir. Avrupa tarihçilerinin eserlerinde de tıpkı eski Türk tarihçilerde olduğu gibi Kırgız Kağanlığına bir geçiş dönemi olarak bakılmıştır. Bu nedenle verilen bilgiler oldukça azdır. Türkiye'de Kırgız Kağanlığı ile ilgili monografi çalışması olmasa da Kırgızlar ve Kırgız tarihi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak Saadetin Gömeç'in *Kırgız Türkleri Tarihi* adlı eseridir. Kırgızların tarih öncesi dönemden başlayan mensup oldukları kültürleri ve nasıl isimlendirildiklerinden bahseder. Sovyet Rusya dönemine dek Kırgız tarihini ele alır. Kırgızların Gök Türklerin yıkılışına bilfiil etki etmeseler de dolaylı olarak bu süreçte yer aldıklarını ifade eder. Uygur başkentine girerek, devletin yıkılışında etkin rol oynamaları konusunda ılımlıdır. Coğrafi ve tarihsel şartların etkisini dikkate alır.⁶ Bir diğer eser Mehmet Kıldıroğlu'nun *Kırgızlar ve Kıpçaklar* adlı eseridir. Eserde Çin, Türk, Arap ve Fars kaynaklarına dayanarak Kırgız adının kökenlerini araştırmıştır.⁷

Araştırmada Kırgız Kağanlığı hakkında eserlerin verdikleri bilgiler karşılaştırılacaktır. Ana kaynakların kullanımı da dikkat edilen bir diğer husustur. Bu

¹ Türkçe çevirisi için bk. Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Selenge Yay., İstanbul 2007.

² Türkçe çeviri için bk. Liu Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Selenge Yay., İstanbul 2006.

³ İsenbike Togan, Gülnar Kara, Cahide Baysal, *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005.

⁴ Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012.

⁵ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004.

⁶ Saadetin Gömeç, *Kırgız Türkleri Tarihi*, Berikan Yay., Ankara 2009, s. 2-3.

⁷ Mehmet Kıldıroğlu, *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

şekilde eserlerde hem Kırgız Kağanlığı ile ilgili yazılanların nesneliliği, yazarların birbirlerinden farklı yaklaşımları ve bunların nedenleri araştırılacaktır. Çalışmada eski Türk tarihi ve Orta Asya Tarihi araştırmalarının başlangıcındaki itki noktaları ve izlediği seyir ele alınacaktır. Bu durumun sonucunda Türkiye’de ortaya çıkan eski Türk tarihi modeli incelenecektir. Kırgız tarihi eski Türk tarihi araştırmalarının ve Orta Asya Türk Tarihinin önemli parçalarından biridir. Kırgız tarihi hakkında eserlerin anlaşılması bakımından değerlendirme yapılması önemlidir.

Kırgız Kağanlığı’na bakış açılarının nedenlerini anlamak için Romantik ve Pozitivist tarih görüşleri anlaşılmalıdır. 19. yüzyıl bu açılardan dönüm noktası olmuştur. 19. yüzyılda tarihin, siyasete hizmet etmesi gerektiği düşüncesi ve devlet merkezli tarih yazımı, insanın doğasını anlamaya yönelik araştırmaların, millî çıkarlara hizmet edecek araştırmalara dönüşmesine olanak sağlamıştır. Örneğin Herder, Rönesans döneminin genellemeci tutumuna karşı çıkmış ve tarihin milletlere ayrılmasından yana olmuştur. Her milletin karakteristik özelliklerinin ayrı olduğu fikrini savunmuştur.⁸ Genellemeci tutuma karşı olması hususunda Herder’in üzerinde hocası Kant’ın etkili olduğu söylenebilir. Herder, tarihi sistemleştirme konusunda Kant’a göre daha eleştirel bir bakış açısına sahip olmuştur.

Klasik historisizm adı verilen bu süreçte, Leopold von Ranke de sembol isimlerdendir. Ranke, eski çağda dahi Cermen, Kelt, Slav, Latin gibi ulus tiplerinin var olduğunu savunmuştur.⁹ Ona göre bu farklı etnik gruplar yok olmamıştır. Tarihin daha sonraki dönemlerinin bir ögesi olarak kalmışlar ve kültürel inkişaf süreçlerinde rol oynamışlardır. Tıpkı çağdaşları gibi romantizm ve milliyetçilik akımının etkisinde kalan Ranke, tarihe Avrupa merkezci ve devlet odaklı yaklaşmıştır. Örneğin Ranke’ye göre Hindistan ve Çin gibi ülkeler tarihsel düşünüş geleneğine değil, yalnızca uzun kronolojilere sahip olmuşlardır.¹⁰ Ernest Renan, Thomas Buckle, Karl Marks ve Max Weber gibi isimler de Batı üstünlüğünün altını çizmiştir. 19. yüzyılda genel olarak

⁸ Harold Mah, “German Historical Thought in the Age of Herder, Kant, and Hegel”, *A Companion to Western Historical Thought*, Blackwell, Massachusetts 2002, s. 146.

⁹ Harry Liebersohn, “German Historical Writing from Ranke to Weber: The Primacy of Politics”, *A Companion to Western Historical Thought*, Blackwell, Massachusetts 2002, s. 168.

¹⁰ Leopold von Ranke, *Theory and Practice of History*, Routledge, Londra 2011, s. 16.

Avrupalıların, özellikle Şarkiyatçıların bakış açıları Doğu'ya doğrudan müdahale etmeleri sonucunda değişim geçirmiştir.¹¹

Romantizm akımının temsilcilerinin yanı sıra pozitivist tarih görüşü de 19.yüzyılda gelişmeye başlamıştır. İrkî vasıflara değinen araştırmalar bunun kanıtıdır. İrk araştırmalarına Sosyal Darwinizm dayanak sağlamıştır. Sosyal Darwinizm, en basit açıklamasıyla Darwin'in kuramının genişletilerek sosyal alana uyarlanmasıdır.¹² Bu teorinin fikir babası Charles Darwin'e göre "tarih boyunca sayısız aşağı ırk daha uygar ırklar tarafından ortadan kaldırılacaktır."¹³ Darwin, ırkların doğal seçilimi iddiasını, Türklerin sürekli saldırılarla Avrupa'yı bunaltmalarını ama ardından daha medeni olan Kafkas ırkları tarafından mağlup edilmelerini örnek vererek açıklamıştır. Sosyal Darwinizm'in savunucusu olan İngiliz filozof Herbert Spencer'in biyolojik evrim üzerine yazarken kullandığı "en güçlünün hayatta kalması" ifadesi, bu kuram için adeta bir slogan haline gelmiştir.¹⁴ Dönem tarihçileri, "beyaz adam"ın ırkî olarak bazı sorumlulukları olduğu ve tarihin Batı uygarlığının üstünlüğünü göstermekte ve kanıtlamakta olduğu ön kabulü ile yazmışlardır. Batı, Şarkiyatçı bakış açısıyla kendisini merkeze yerleştirmiştir ve inceleme konularını merkez-kenar, sömüren-sömürülen ilişkileri çerçevesinde belirlemiştir. İlk Şarkiyatçı merkezler de bu dönemde kurulmuştur. Batı tarih çalışmalarını kendi çıkarları doğrultusunda yürütmüş, oryantizm yaklaşımı içerisinde, inceleme konularını merkez-kenar, sömüren-sömürülen ilişkileri çerçevesinde belirlemiştir.¹⁵ Said'in *Orientalism*'de belirttiği üzere denizlerin ötekisindeki düşman bir "öteki" dünya yani Avrupa dışında bir yer olarak Asya, Avrupalının hayal gücü sayesinde sesini duyurabilmiştir.¹⁶

Tüm bu süreç, Türkiye'de tarih yazımını da etkilemiştir. Türklerin medeni bir halk olduğu, alt ırk olmadığı gibi hususların üzerinde bilhassa durulmuştur. Örnek vermek gerekirse, Mustafa Celaleddin Paşa, Fransızca yayımlanan ve Türkçeye *Eski ve Modern Türkler* adıyla çevrilen *Les Turcs Anciens et Modernes* (Paris, 1869) adlı eserinde

¹¹ Ulrike Freitag, "The Critique of Orientalism", *Companion to Historiography*, Routledge, Londra 1997, s. 610.

¹² Yusuf Akbaba, *Türkiye'de Eski Türk Tarihçiliği*, Yazın Yay., İstanbul 2018., s. 36.

¹³ James Alan Rodgers, "Darwinism and Social Darwinism", *Journal of History Ideas*, C. 33, S. 2, 1972, s. 274.

¹⁴ Rodgers, a.g.m., s. 266.

¹⁵ Salih Özbaran, *Tarih Tarihçi ve Toplum Tarihinin Çağırımı Doğası Tarihçilik ve Tarih Öğretimi Üstüne Düşünceler*, Yakın yay., İzmir 2015, s. 34.

¹⁶ Edward Said, *Orientalism*, Vintage Books, New York 1979, s. 56.

Türklerin barbar ve vahşi bir halk olmadığını kanıtlama adına Hunların Türk olduğunu dahi reddetmiştir. Kavimler göçünde de Türklerin etkisi olmadığını iddia etmiştir. Türk Derneği'nin kurucularından olan Necib Âsım Türkoloji alanının Türkiye'deki öncü isimlerinden olmuştur. Eserinde dönemin tarihçiliğini tenkit ettiği görülmektedir. "Hâlâ Akvam-ı Türkiyenin münasebet-i harbiyede bulunduğu kavimler" tarafından eleştirilmesini haksız bulmuş ve savunma ihtiyacı hissetmiştir.¹⁷

Esasen Barbar-Medeni ayrımı 18.yüzyılda da mevcuttu. Ancak anlatı ırkî vasıflar üzerinden yapılmıyordu. Örneğin Tatar-Çinli farklılığı, vahşi göçebe ile yerleşik ve sanatkâr Çinli benzetmeleriyle anlatılmıştır.¹⁸ Ancak emperyalist politikalar, Afyon Savaşları, ticari çekişmeler gibi etkenler bakış açısını değiştirmiş ve ırkî vasıflara yapılan vurgular artmıştır. Süleyman Hilmi Paşa ve Mustafa Celaleddin Paşa örneklerinde de görüldüğü üzere Türk tarihçiliğini de etkilemiştir. Verilen örneklerde Hunlar, Avarlar gibi bozkır devletlerine karşı olan önyargı, Cumhuriyet döneminde tarihin köklülüğünü ortaya çıkarma çabası ile yok olsa da medeniyet konusundaki önyargı devam etmiştir. Ötügen'i ele geçiren, yerleşik, medeni ve güçlü bir devleti temsil eden Uygur Devleti'nin başkentini yıkarak devlete son veren Kırgızlar ve Kırgız Hanlığı anlatısı ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet döneminin başlarından bu yana yazılan eski Türk tarihi eserleri incelendiğinde bu durum görülebilir.

Türkiye'de Eski Türk Tarihçiliğinde Kırgız Tarihi

19. yüzyıldan itibaren artık tarihin işlevi, yeni kurulan ulus-devletler ile halk arasında organik bir bağ oluşturmaya doğru evrilmiştir. Bu nedenle ulus bilincinin her daim var olduğu yahut bulunulan coğrafyada hep var olduğu yönünde tezler ortaya atılmış ve kanıtlanmaya çalışılmıştır. Avrupa'da başlayan bu etki, Türkiye'de de hemen tepki bulmuş ve tıpkı Avrupa'da olduğu gibi kökene yönelik araştırmalar, dolayısıyla da eski Türk tarihi eserleri artmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan bu ilgi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet temelleri üzerinde kurulması ile birlikte ciddi anlamda millî

¹⁷ Necib Âsım, *Orhun Abideleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1340 [1921], s. 3.

¹⁸ Peter Kitson, *Romantic Literature Race and Colonial Encounter* adlı eserinin bazı bölümlerinde bu süreci Cizvit misyonerlerin faaliyetlerinden ve Çin'e giden ilk elçilerin raporları üzerinden geniş çaplı olarak ele almaktadır. Bk. Peter J. Kitson, *Romantic Literature Race and Colonial Encounter*, Palgrave Macmillan, New York 2007, s. 143-213.

bir tarih oluşturmaya yönelik eserler kaleme alınmasına neden olmuştur. Bunun için resmî olarak da büyük destek sağlanmış ve teşviklerde bulunulmuştur. Bunun sonucunda eski Türk tarihi yahut Türk tarihinin ilk çağına yönelik ileriki dönemlere büyük etkiler yapan, yön veren birtakım eserler ortaya konulmuştur. Ancak elbette bu eserlerin hepsi birebir aynı metotları kullanmamış, aynı tezleri ortaya atmamış ve de aynı eserlerden yararlanmamıştır. Bakış açılarında da farklılıklar vardır.

Türk tarihinin ilk çağı yahut eski Türk tarihi konularından biri de Kırgızlardır. Bu bakımdan Kırgız tarihinin, Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren ne ölçüde araştırıldığıının ve Kırgızlara eski Türk tarihi anlatısı içerisinde ne kadar yer verildiğinin incelenmesi gerekir. Öncelikle ilk dönemde yani 1923-1950 yılları arasında eski Türk tarihi anlatısına ve bu alan açısından temel oluşturan hangi meselelere değinildiğine bakılacak olursa, en temel meselenin Türk tarihinin ne zaman ve hangi coğrafyada başladığı konusu olduğu görülmektedir. Yani Türk tarihinin ilk çağının nereden başlatılacağı kafa karıştırıcı olduğu kadar, millî kimlik oluşturmaya oldukça önem verildiği bir dönemde halledilmesi gereken bir mesele olarak görülmüştür.¹⁹

Bu konuda ilk olarak Mehmed Fuad Köprülü'den bahsedilebilir. Köprülü'nün 1923 yılında yayımlanan *Türkiye Tarihi: Anadolu İstilasına Kadar Türkler* (İstanbul, 1923) adlı eseri, dönem tarihçiliğinin eski Türk tarihine yönelik akımının bir ürünüdür. Yıllarca Avrupa'da ortaya konan eski Türk tarihi eserlerinden sonra, Cumhuriyet döneminde Türk tarihçiliği kendi antik çağını tanımlama ve Avrupa güdümünden kurtarma yönünde bir atılım gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte bilimsel yöntemlerden tamamen kopulmamış ve Avrupa'daki okullar takip edilmiştir. Köprülü'nün dönemin diğer tarihçilerinden ayrılan özelliği romantizmden ziyade ana kaynak ve ortaya konan önemli bilimsel eserlerin sonuçlarına önem vermesi olmuştur. Köprülü, Türk tarihinin bir bütün olarak her dönemiyle ele alınması gerektiği görüşünde olmuş ve aksi takdirde Türk tarihinin tam manasıyla anlaşılamayacağını savunmuştur. Eski Türk tarihini, Gökalp gibi Hiong-nular ile başlatarak dönemin özelliklerinden bahsetmektedir.²⁰ Köprülü, bu dönemi açıklığa kavuşturulmayı bekleyen karanlık bir dönem olarak görmüştür. Eski Türk tarihi anlatısında Kırgızların yerine bakılacak olursa yalnızca Uygur Kağanlığı'nın

¹⁹ Akbaba, a.g.e., s. 47.

²⁰ Mehmed Fuad Köprülü, *Türkiye Tarihi: Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, Kanaat Kitabhanesi, İstanbul 1923, s. 3.

yıkılışı münasebetiyle Kırgızlardan bahsedildiği görülür.²¹ Bunun en temel sebeplerinden birisi kısıtlamalar nedeniyle Orta Asya'da saha araştırması yapmanın neredeyse olanaksız olmasıdır. Diğer bir sebebi ise Kırgız Kağanlığına karşı bir önyargı olabilir. Zira Kırgız Kağanlığı, Orta Asya Türk tarihi ve kültürü açısından en mühim devletlerden biri olan Uygur Kağanlığına son vererek kurulmuştur. Ayrıca Uygur Kağanlığının başkentinde yaptıkları kıyım neredeyse her tarih eserinde özellikle vurgulanmıştır.

Belirtilen görüşler diğer eserlerden de örnekler verilip karşılaştırılabilir. Bir diğer isim olarak Gökalp'tan bahsedilebilir. Bu konudaki en önemli eseri 1925 yılında yayımlanan *Türk Medeniyeti Tarihi*'dir (İstanbul 1925). Gökalp'ın *Türk Medeniyeti Tarihi* adlı eseri ilk olarak 1925 yılında eski harflerle yayımlanmıştır. Ancak günümüze "Liselerin ikinci devresine mahsus" olarak yazılan eser ulaşabilmiştir. Gökalp'ın eserinde kökenler üzerine iddialı ifadeler yer almamakla birlikte eserde, Türk tarihinin başlangıcını Sümer, Elam, İskit vd. kavimlere dayandıran eserler şu sözlerle eleştirilmektedir:

Bazı muharrirlerimiz Türk tarihini Sümerlerden, Elamlardan, Vaniklerden, İskitlerden, Medyalılardan, Sakalardan, Hiksoslardan ve onların Anadolu'da bıraktıkları Kumanlardan, Amid (Diyarbakırda) sur içinde yaşayan Kumuklardan, Kimeklerden (Kimerlerden) başlamak istiyorlar. Fakat henüz lisan ve kavmiyetleri meçhul olan, bu eski kavimleri, Türk tarihine mebdede tanımak doğru değildir. ²²

Eski Türk tarihinin başlangıcı ile ilgili görüşlerinin yanı sıra medeniyet konusunda da fikirlerini belirtir. Ona göre Türk tarihinin ilk safhası yani eski Türk tarihi İslamiyet'i kabule kadar olan dönemdir ve bu dönemde Türk-Çin medeniyetine bağlıdır. İkinci aşama İslam medeniyeti, son aşama ise Batı medeniyetidir. Bu ayrıma bakıldığında Uygur Kağanlığının yıkılışı neredeyse bir dönemin sonu olarak belirlenmektedir. Dolayısıyla Kırgız Kağanlığı bu olayda önemli rol oynar. Ancak yine Kırk kız efsanesi vasıtasıyla Kırgızlara değinilmiştir. V. V. Barthold da *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri* adlı eserinde Kırgızlardan aynı bağlamda bahseder. Zeki Velidi Togan da *Umumi Türk Tarihine Giriş* adlı eseri de aynı hususlara değinir. Togan da Atsız gibi Türk tarihinin sürekliliği görüşündedir. Bu bakımdan önem sırasına göre konulara ağırlık verilmiştir.

²¹ Köprülü, a.g.e., s. 31.

²² Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1925, s. 200.

Dönemin en önemli eserlerinden biri de Türk Tarih Heyeti tarafından 1930 yılında Türk tarihi üzerine bir daktilo metin hazırlanmış ve aynı yıl Devlet Matbaası'nda basılmış olan *Türk Tarihinin Ana Hatları*'dır. Ancak çalışma devam etmiş, 1931, 1933 ve 1936 yıllarında genişletilmiştir. Eski Türk tarihçiliğinin ilk dönemi açısından çok büyük öneme sahiptir. Dönemin resmî tarih anlayışını yansıtır. Kırgızlardan dönemin hassasiyetleri çerçevesinde bahsedilmiştir. Kırgızların medenî oldukları vurgusu vardır. Ayrıca Mısır ve Sümerlerin Türk olduğunu kanıtlamaya yönelik Kırgızlar üzerinden bazı dilsel benzerlikler kurulmuştur. Bunların dışında Kırgız Kağanlığı hakkında bilgi verilmemiştir.

Kırgızlar, eski zamanlardan beri Yenisey havzasında müstakil yaşarlardı. Tukey İmparatorluğu zamanında da istiklallerini muhafaza ettiler. Kırgızlar, Tukey Devletinin sukutundan sonra, evvelâ, Dokuz Oğuzlar sonra Şimalî Uygurlara tâbi olmuşlardır, daha sonra Şimalî Uygurları mağlup ederek garba sürmüşler ve Moğolstanda Uygur Devleti yerine bir Kırgız Devleti kurmuşlardır. Yenisey vadisinde bulunan ve Orhon abidelerinden daha eski (VII inci asır) bir zamana ait olan abideler, Kırgızların da diğer Türkler gibi medenî olduklarını gösterir. Yenisey abidelerinde Tanrı ile beraber (Bel) kelimesi de geçer. (Bel) in Sümmere ve Mısırdaki bir mabut olduğu malûm olduğundan aynı isme Kırgızlarda da tesadüf edilmesi şayanı dikkattir. Kırgızların Moğolstandaki hâkimiyetlerinin ne kadar sürdüğü malûm değildir. Yalnız Cengiz Han zamanında Kırgızların Obi, Yenisey havzalarında İnal-Urs isminde bir reis tarafından idare olunduğunu biliyoruz. Cengizin oğlu Cüci Kırgızları tenkil etmiş ve istiklallerine nihayet vermiştir.²³

Türkiye'de tarihçilik, özellikle de eski Türk tarihçiliği dış etkenlere her zaman bağımlı olagelmıştır. İlk dönemin eserlerinde Avrupa'daki ve Türkiye'deki konjonktürün etkileri, özetlenecek olursa, Türk tarihinin başlangıcını eski çağın daha erken safhalarında arama, Türklerin medenî olduğunu vurgulama gibi sonuçları doğurmuştur. 1950'lerde ise yönelim bambaşka olmuştur. Artık ırkî araştırmalar önemini yitirmeye başlamış ve bu yöndeki araştırmalar azalmıştır. Arayışlar farklılaşmıştır. Bunun başlıca nedenlerinden biri 1950'lerde tüm dünyanın, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkımın etkisinden çıkmaya çalıştığı ve her alanda yeni açıklamalar ve çözümler aranmaya başlamasıdır. Bu

²³ *Türk Tarihinin Ana Hatları* (kolektif), Devlet Matbaası, İstanbul 1930, s. 487.

arayışın sonucu olarak sosyal bilimlerde yeni gelişmeler kuramsal olarak kendisini göstermeye başlamıştır. Özetlenecek olursa, ırkî açıklamalar yerini başka kuramlara bırakmıştır. Bunların ilki modernleşme kuramıdır. Bu kuram, toplumsal gelişmeleri değer ve inanç sistemlerindeki değişimlerle açıklamaya çalışmaktadır. Varılan sonuca göre reformlar ve bu reformlar karşısında değerler ve inançların var olduğudur. Dolayısıyla geri kalmışlığı yenilik istememe, talep etmeme ile açıklama eğilimi vardır. Örnek olarak da Avrupa'da Protestanlık ve kapitalizm bağlantısı verilebilir.

Diğer bir kuram ise Asya tipi üretim tarzıdır. Türkiye'de bu konuda tartışmalar olmuştur. Kısaca açıklamak gerekirse, Asya'daki kuraklık nedeniyle sulama düzgün yapılamamış ve merkezî devlet üretim araçları ile artık ürünü denetimi altına almıştır. Bunun sonucunda da durağan bir üretim yapısı ortaya çıkmış ve gelişim oldukça yavaşlamıştır. Tüm bunların sonucunda artık ilk dönemin hassasiyetlerinin değiştiği görülmektedir. Geri kalmışlığın inanç ile açıklanmaya çalışılması, artık tarihçiliği Türk-İslam tarihi ve medeniyeti konularına yönelmeye başlamıştır. Dolayısıyla önemin eski Türk tarihi açısından önem taşıyan eserlerinde Kırgızlardan nasıl bahsedildiği ve Kırgızlara ne ölçüde yer verildiği bu bağlamda incelenmelidir.

Bu konuda incelenebilecek olan bir eser Bahaeddin Ögel'in *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi* (Ankara, 1962) adlı eseridir. Çin, Avusturya, Almanya gibi çeşitli ülkelerde çalışmalar yapan ve Genel Türk Tarihi kürsüsü başkanı olarak da görev yapan Ögel'in 1962'de yayınlanan kitabının yazılış amacı herkesin anlayabileceği bir Türk kültür tarihi kaleme almaktır. Eski Türklere dair karanlık pek çok noktayı aydınlatmak ve bu konuya ilişkin eserler, genelde Rusça olduğu için herkesin anlayabileceği bir eser meydana getirmek istemiştir. Ögel bu eserinde Kırgızlara da bir bölüm ayırmış ve önceki dönemin eserlerine kıyasla ayrıntılı bilgiler vermiştir. Kırgızların yaşadıkları bölge ile ilgili bilgi veren Ögel, Kırgızların ırkî kökenleri ile ilgili kesin ifadelerden kaçınmaktadır. Kırgızların tamamının Türkleşmediğini ve sadece yönetici kesimin Türk olduğunu savunmaktadır. Kırgızların ülkesindeki diğer iki ırk kırmızı saçlı ve mavi gözlü Cermen ırkı ve Baykal gölü kenarında yaşayan Mongoloid ırkı.²⁴ Bu açıklamalar Ögel'in belirli

²⁴ Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1962, s. 209-210. Ögel *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi* adlı eserinin ilk cildinde ise "Kırgız Türkleri" ifadesini kullanmaktadır. Bk. Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981, s. 338.

kaygılarla hareket etmediğini göstermektedir. Kırgız kültürü hakkında bilgiler veren Ögel, bu kültürün Türk kültür tarihi açısından önemini de belirtir.²⁵ Bu ifadeler de Kırgızlar hakkında genel anlatının dışına çıkmaktadır. Ögel'in eserinde genel olarak ilk dönemden farklı bir algı göze çarpmaktadır. Türk tarihinin başlangıcının çok eski olduğunu kanıtlama gibi bir kaygısı yoktur. Ne medeniyet ne de Türklerin eski çağını geniş alanlara yaymamış, aksine diğer eserlerde Türk olduğuna kesin gözle bakılan kavimler hakkında bile temkinli yaklaşmıştır.

Dönem açısından ele alınacak bir diğer eser, Yılmaz Öztuna'nın *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi I* (İstanbul, 1963) adlı eseridir. Fransa'da eğitim gören ve çeşitli görevlerde bulunan Öztuna, 1963 yılında 12 ciltlik *Başlangıcından Zamanımıza Türkiye Tarihi* adlı eserinin ilk cildini yayımlamıştır. Öztuna, Türk tarihinin dünya tarihinden tecrit edilmemesi gerektiği görüşündedir ve "mukayeseli tarih yazmakta büyük faydalar vardır" görüşünü savunmaktadır. Öztuna'nın eserinin ilk bölümünde eski çağ tarihinden bahsetmiştir. İlk dönemin eğilimlerinin etkileri görülmektedir. İkinci bölümü ise Türk tarihine ayırmıştır. Göktürk tarihi içerisinde Kırgızlardan bahsetmektedir. Kırgızların diğer Türk boylarından uzak olduğu, demircilikte usta oldukları bilgilerini vermektedir. Bunun yanı sıra Ögel'in aksine ırk tartışmalarına yer vermemiştir. Kırgız Kağanlığının tarihi hususuna bakılacak olursa Öztuna'nın da ayrıca bir bölüm ayırmadığı ve Uygur Kağanlığının yıkılışı münasebetiyle konuya değindiği görülmektedir. Ancak bu konudaki ifadelerin daha dikkatli seçildiği de dikkat çekmektedir. "845'te Uygurlar, Kırgızlar tarafından Türkistan'dan Moğolistan'dan çıkarıldı ve Doğu Türkistan'a itildi."²⁶ ifadeleriyle Uygur Kağanlığının Kırgız Kağanlığı ile yaşadığı siyasi olayı açıklamaktadır. Bunun dışında Kırgızların 920 yılına kadar Moğolistan'a hâkim olduğu bilgisi verilmektedir. Dönemin genel eleştirilerine katılan bir diğer isim Osman Turan olmuştur. Olumsuzlukları *Türk Cihan Mefkûresi Tarihi I* (İstanbul, 1969) adlı kitabında açık bir şekilde belirtmektedir. Osman Turan, Kırgızların ırksal özellikleri konusuna değinmektedir. Kırgızların Türk olup olmadığı meselesinden ziyade fiziksel özellikleri üzerinden açıklamalar yapmaktadır.²⁷ Osman Turan'a göre Türkler genellikle Moğollar

²⁵ "Muahhar mezarlarda kuş ve balıkların da sunulduğunu görüyoruz. Hülâsa Kopen kurganları, Göktürk çağının Türkçe konuşup Türkçe yazan Kırgızların Türk kültür tarihi bakımından bir hazinesi idi." Ögel, a.g.e., s. 212.

²⁶ Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi I*, Hayat Yay., İstanbul 1963, s. 186.

²⁷ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi I*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, s. 26.

gibi tasvir edildiği için Kırgızların Türk olmadığı düşünülmektedir. Dini konudaki vurgu da dikkat çekmektedir. Eserinde Türklerin İslamiyet'i kabulden önce de İslami dönemdeki anlayışlarına zaten sahip oldukları ve bu özelliklerin İslamiyet'i kabul ile birlikte daha da olgunlaştığını savunmaktadır. Ancak Kırgızları uluhiyet bakımından diğer Türk kavimlerinden geride olduğunu belirtmektedir.²⁸ ATÜT ve modernleşme kuramı ile Türk tarihinin açıklanmasına karşılık olarak Türk-İslam tefekkürüne dayalı metot ile bir eski Türk tarihi modeli ortaya koymuştur.²⁹ Kırgızların dini açıdan bahsedilen bu hususlara ulaşamadıklarını, ileri düzeye çıkamadıklarını savunmaktadır. Kırgızlar ile ilgili bilgiler bunlarla sınırlı kalmaktadır.

Osman Turan'a benzer eski Türk tarihi modeli oluşturan bir isim de İbrahim Kafesoğlu'dur. 1970 ve 1980'lerde Türk-İslam tefekkürüne dayalı eski Türk tarihi anlayışı ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu görüşün karşısında kendi eski Türk tarihi modellerini oluşturan iki isim Doğan Avcıoğlu ve Sencer Divitçioğlu olmuştur. Modernleşme bağlamında tartışılan Asya Tipi Üretim Tarzı en büyük yankıyı uyandırmıştır. Avrupa'da yapısalcı bağlamda modellerini oluşturan yazarların ortaya attığı fikirler doğal olarak tepki bulmuştur. Bu teorinin temelleri, doğu toplumlarının tarihinin oldukça durağan ve uzun müddet dışsal bir etki olmadıkça değişmediği, özel mülkiyetin var olmadığı ve devletin kutsal olduğudur. Bunun neticesinde Doğu toplumlarında sınıfsal toplum yapısının ortaya çıkmadığı, despotizm olduğu, Avrupa'daki demokratik gelişim ve modernleşme çizgisinin doğal olarak hiç başlamadığı iddiaları ortaya atılmıştır. Ancak dönemin kendi dinamikleri içerisinde gerçekleşen bu metot ve model mücadelesinin kazanımı tartışmasız bir şekilde, İbrahim Kafesoğlu'nun ortaya koyduğu model olmuştur. Bu nedenle en çok ses getiren eseri *Türk Millî Kültürü*'nde (İstanbul, 1977) Kırgızlara yönelik algı ve ne ölçüde yer verildiğinin incelenmesi gerekmektedir. Eserinde Kırgızlara eski Türk tarihi içerisinde ayrı bir bölüm ayırmıştır. Bu açıdan eski Türk tarihi kapsamında ses getiren diğer eserlerden ayrılmaktadır. İki sayfalık "Kırgızlar" adlı bölüme Kırgızların isimlerinin menşeyinden bahsederek başlayan Kafesoğlu, Kırgızların Türk olmadığı yönünde fikirlerin olduğunu

²⁸ Turan, a.g.e., s. 50.

²⁹ Kısaca açıklamak gerekirse, ATÜT, yani Asya Tipi Üretim Tarzı kuramına göre Asya'daki kuraklık nedeniyle sulama düzgün yapılamamış ve merkezî devlet, üretim araçları ile "artık ürün"ü denetimi altına almıştır. Bunun sonucunda durağan bir üretim yapısı ortaya çıkmış ve gelişim oldukça yavaşlamıştır.

ifade etmiştir.³⁰ Kafesoğlu Kırgızların 5.-6. yüzyıllarda Türkleşmiş bir kavim sayıldığını aktarmakta ve başka bir görüş belirtmemektedir. Eski Türk tarihçiliğinin 1970’li yıllara kadar biriktirerek getirdiği birçok sorunda olduğu gibi Kırgızların kökeni konusunda da Kafesoğlu’nun sunduğu çözüm ve anlatı kabul edilegelmiştir. Kırgız Kağanlığı hakkında ise fazla bir bilgi yoktur. Kaynakların yetersizliği ve saha araştırması yapmanın güçlüğü bu husustaki en temel etkenlerden bazılarıdır. Bu nedenle Kırgız tarihi anlatısı Uygur Kağanlığının başkentinde ahaliyi kılıçtan geçiren, kıyım yapan Kırgızlar algısının ötesine geçememiştir. Aynı ifadeler Kafesoğlu’nun eserinde de görülmektedir. Kırgızların, Türk tarihinde “eski Türk hakanlar yurdunu, bir daha geri gelmemek üzere, Moğollara kaptırmak suretiyle Türk tarihinde oynadığı menfi rol” e dikkat çekmektedir.³¹ Ona göre Kırgızlar Orhun kültürünü “tam idrak ve intibak” edememişler, ortadan kalkmasına sebep olmuşlardır.

Değerlendirilebilecek bir diğer yazar ise Erol Güngör’dür. Türk kültürü ve milliyetçiliği, tasavvuf ve Türk tarihi ile ilgili çalışmalar yapan Güngör’ün bir eseri de *Tarihte Türkler*’dir (İstanbul,1988). Eserin sunuş bölümünde Güngör’ün eserini 1980’li yıllardan önce kaleme aldığı belirtilmekle birlikte, amacının bir tarih tezi ortaya atmak değil tarih ile uğraşanların üzerinde anlaşmaya vardıkları konuları kendi bakış açısıyla sunmak olduğu da vurgulanmaktadır.³² Bu ifadeler eski Türk tarihi konusunda ihtilaflı meselelerin hâlâ çözülememesinin bir yansıması gibidir. Kırgızlara eserde oldukça az yer ayrılmıştır. Kırgızlardan yine ancak Uygur Kağanlığının yıkılışı açısından bahsedilmiştir. “Sonunda Kırgızlar 840 yılında Uygur başkentine girerek, Uygur Hakanı dâhil, halktan pek çok kimseyi kılıçtan geçirdiler. Böylece Uygur Devleti son buldu.” cümleleriyle Kırgızlar hakkında bilgi vermektedir.³³ Bu ifadeler Cumhuriyetin ilk dönemlerinden beri eski Türk tarihi içerisinde Kırgızların yerleştirildiği konumun değişmeyişi yansıması bakımından önemlidir.

Daha önce de belirtildiği üzere ilgili konuda, diğer tarihçilerle karşılaştırmalı olarak incelenebilecek bir diğer eser, Avcıoğlu’nun *Türklerin Tarihi* adlı eseridir. 1955 yılında Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü’nde asistan olarak görev yapan Avcıoğlu çeşitli

³⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1977, s. 119.

³¹ Kafesoğlu, a.g.e., s. 120.

³² Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1990, s. 7.

³³ Güngör, a.g.e., s. 44.

yayın organlarında yazılar yazdıktan sonra *Yön* dergisini kurmuş ve siyasî konularda görüşler belirterek devletçi sosyalizm görüşünü savunmuştur. Ayrıca 12 Mart 1971 darbesinin yaşandığı dönemde orduyu isyana teşvik etmekten yargılanmıştır. Avcıoğlu, dönemin diğer yazarlarından farklı bir anlayışla, eski Türk tarihine Marksist tarih çerçevesinden yaklaşmış ve sık sık Engels'in teorilerini kanıtlamaya çalışmıştır. Türk tarihine toplamda 5 cilt olan *Türklerin Tarihi* (İstanbul, 1978-1982) adlı eserinin ilk iki cildi eski Türk tarihi ile ilgilidir.

Bahis mevzuu eserin temel hassasiyetleri farklıdır. Dışsal olarak Asya Tipi Üretim iddialarını yine Marksist tarih kuramından ve Engels'in görüşlerinden yararlanarak çürütmek, içsel olarak da Türk-İslamcı ve Turancı tarih anlayışına karşı çıkmak için yazılmış bir eserdir. Görülen bazı aşırılıkları da Köprülü'den yaptığı alıntı ile "ulusal tarih görüşünün romantik dönemi"ne bağlamıştır.³⁴ Kemalist tarih görüşünü eleştirmekten ziyade diğer anlayışlar karşısında savunduğu görülmektedir. Farklı yazarlardan alıntılarla Kemalist anlayışıyla ilgili görüşlerini kanıtlamaya çalışmaktadır. Kafesoğlu'nun Türkçe konuşan bütün boy budun topluluklarını tek bir kavim saydığını, oysa boy ve budunlardan zaman içerisinde kavimler meydana geldiğini dolayısıyla da Kafesoğlu'nun görüşlerini kabul etmenin olanaksız olduğunu savunur.³⁵ Kırgızlardan Uygur Kağanlığının yıkılışı doğrultusunda bahsetmektedir. Bu olayı "Ötüken'de Kırgız Terörü" başlığı altında "İddiaya göre 100 bin kişilik bir orduyla Uygur başkentine yürüyen Kırgızlar terör yaratırlar." sözleriyle açıklar.³⁶ Kırgızlar ile ilgili genel anlatının dışına çıkmamakla birlikte Avcıoğlu, birçok konuda olduğu gibi Kırgızlar konusunda da diğer tarihçilerden ayrılmaktadır. Ötüken'deki Türk egemenliğine son verdiği için "yeşil gözlü ve beyaz tenli" Kırgızların tarihte olumsuz bir rol oynamakla suçlandığı görüşündedir.³⁷ Buradaki "Türk egemenliği" vurgusu dikkat çekicidir. Bu konuda Faruk Sümer ve İbrahim Kafesoğlu'na eleştiriler yönelir.

Faruk Sümer şöyle yazar: "840'ta Uygurlara saldırmışlar, onların bir kısmını öldürüp bir kısmını da sürüp çıkararak Orhun bölgesini ele geçirmişlerdir. Fakat Kırgızlar uygarlıkça geri kalmış bir kavim olduklarından, Orhun bölgesindeki Türk uygarlığını

³⁴ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, Tekin Yay., İstanbul 1978, s. 25.

³⁵ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi İkinci Kitap*, Tekin Yay., İstanbul 1978, s. 694.

³⁶ Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi İki.*, s. 713.

³⁷ Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi İki.*, s. 713.

tahrip yoluyla, Türk tarihinde olumsuz bir rol oynamışlardır. Sonra Kara-Hıta'y'lıların saldırıları üzerine X. Yüzyılın birinci yarısında burada tutunamıyarak geldikleri yere dönmüşlerdir. Böylece Kırgızlar bu eski Türk yurdunun Moğolca konuşan kavimlerin eline geçmesine de neden olmuşlardır.” Prof. Kafesoğlu da benzer bir görüşü savunur.³⁸

Dönemin bir diğer önemli ismi Sencer Divitçioğlu'dur. Divitçioğlu, özellikle Marksist teoriyi benimsemesi ve Türklerde Asya Tipi Üretim olduğunu kabul etmesiyle büyük yankı uyandırmıştır. Ele alınan *Kök Türkler Kut Küç ve Ülüg* (İstanbul, 1987) kitabı da Asya Tipi Üretim teorisini eski Türk devletlerine uyarlamaktadır. Divitçioğlu olay odaklı tarihi eleştirmekte, tarihi devrimleştirmeyi ve donmuş bir değerler dizisi olmaktan kurtarmayı savunmaktadır. Tarihin bilim niteliğine asla erişemediğini ve bu nedenle geçmişte yaşamış toplumları mükemmel olarak anlamasının mümkün olmadığını belirtmektedir.³⁹ Divitçioğlu, pek çok açıdan olduğu gibi Kırgızlar konusunda da dönemin diğer tarihçilerinden ayrılır. Ortaya koyduğu eski Türk tarihi modeli bağlamında Kırgızlardan bahseder. Kırgızların inançları hakkında bilgi verir. Kırgızları gerek bu inançlar gerekse de toplumsal yapı (Ak budun-Kara budun) anlamında Türk toplumlarından ayırmaz. Ancak eserinin başında belirttiği üzere siyasi tarih hakkında bilgi vermez. Çeşitli budunları tek düze antropolojik bir kimlik olarak sunmak istemektedir.

Aslında, Kök Türk (Kök Türük) adı sadece Kül Tigin yazıtında, o da bir kez kullanılmıştır. Kitapta Türk yerine bu başlığı yeğleyişimin sebebi, iki yüzyıllık uzun dönemde İç Asya'da hüküm sürmüş olan gerek Doğu ve Batı (On Oklar) Türklerini, gerekse onlara zaman zaman tabi olmuş olan Uygur, Oğuz, Karluk, Kırgız, Basmlı vs. gibi çeşitli budunları tek düze bir antropolojik kimlik halinde sunma isteğidir.⁴⁰

1970-1990 arası döneme bakılacak olursa eski Türk tarihinde hangi çerçevede model oluşturulmaya devam edildiği de bir başka konu olarak ön plana çıkmaktadır. 1990'lardan sonra ağırlık kazanan ve bir ekol hâline gelen anlayışın, Türk-İslam anlayışı olduğu da görülecektir. Daha önce de belirtildiği üzere birçok meselede İbrahim Kafesoğlu'nun getirdiği çözümler ve yaptığı açıklamalar takip edilmiştir. Kırgızlar

³⁸ Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi İki*, s. 713.

³⁹ Sencer Divitçioğlu, *Kök Türkler Kut Küç ve Ülüg*, Ada Yay., İstanbul 1987, s. 18.

⁴⁰ Divitçioğlu, a.g.e., s. 48.

üzerine monografi çalışmalarından bahsedilirken Saadettin Gömeç'in konu ile ilgili görüşlerinden bahsedilmiştir. Gömeç *Türk Kültürünün Ana Hatları* adlı eserinde de Uygur Kağanlığı'nın yıkılışı meselesi hakkında görüşlerini belirtmiştir. Gömeç eserinde, Uygur Kağanlığı'nın yıkılmasındaki tek etkenin Kırgızlar olmadığını, hatta Kırgız taarruzunun en son tesir olduğunu ileri sürmüştür.⁴¹ Kırgız ile ilgili bilgilerin çok az olduğunu belirtmiştir. Ona göre Kırgızların diğer Türk kabilelerine göre çok geri olmalarının sebebi coğrafi olarak diğer Türk kabilelerine uzak olmalarıdır. Ayrıca Kırgızların tarihi sorumluluklarının farkına varamayarak "Türk milletinin geleceğinde tesirli" olduklarını ifade etmiştir.⁴² Eski Türk tarihi alanında son dönemin önemli isimlerinden birisi Ahmet Taşağıl'dır. Özellikle onun kaynak dilinden iyi bir şekilde yararlanma iddiasıyla yaptığı çalışmalar ses getirmiştir. *Kök Tengri'nin Çocukları* (İstanbul, 2013) adlı kitabı meydana getirme amacını Eski Türk tarihini bütüncül bir şekilde ortaya koymak olarak açıklamaktadır. Her dönemde olduğu gibi, Taşağıl da kaynakların azlığından ve karışıklığından yakınmaktadır. Kırgızlar açısından bakıldığında ise diğer eserlere göre geniş bir yer ayrıldığı görülmektedir. 1990'lerden itibaren saha çalışması yapabilmenin önceki dönemlere göre kolaylaşması bunda etkili olmuştur. Taşağıl, Kırgızların Hun döneminden itibaren tarihlerini ele almıştır. Her dönemde nasıl adlarla anıldıkları hakkında bilgi vermiş, ırk tartışmalarından kaçınmıştır. Ayrıca Uygur Kağanlığı'nın yıkılışı ile ilgili kullandığı dil diğer yazarlara göre daha yumuşaktır. "Kırgızların yanına giderek onlarla birlikte yüz bin süvariyle Uygur başkentini basarak Hazar Tegin ve Kürebir'i öldürdü. Kağanlık otağı dâhil bütün değerli varlıkları Kırgızların eline geçti (840)" cümleleriyle Uygur Kağanlığı'nın yıkılışını açıklamaktadır.⁴³

Kırgızlar hakkında verilen ayrıntıların yanı sıra diğer bilgilerin sınırlı kalmasının en temel sebebi ise yazıtlarda Kırgızlardan az bahsedilmesi ve tarihte fazla ön plana çıkamamış olmalarıdır. Ancak yine de eski Türk tarihi eserleri içerisinde en çok yer veren Ahmet Taşağıl olmuştur.

⁴¹ Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yay., Ankara 2006, s. 344.

⁴² Gömeç, s. 346.

⁴³ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s. 209.

Sonuç

Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren iç ve dış etkenlerle eski Türk tarihçiliği değişime uğramıştır. Belirli ekoller, eğilimler ön plana çıkmıştır. Kırgız tarihi de eski Türk tarihinin bir parçasıdır. Ancak her dönemde Kırgız Kağanlığının eski Türk tarihi anlatısı içerisinde fazla yer bulamadığı görülmektedir. Çalışmada her dönemin en ses getiren eserleri incelenmiştir. İlk dönemin en temel kaygısı medeniyet olmuştur. Medeniyet tartışmalarının ağırlık kazandığı bu dönemde doğal olarak Kırgızlar Türk tarihinden tıpkı bir zamanlar Avrupa Hunlarının da maruz kaldığı gibi dışlanmışlardır. 1950-1970 yılları arasında artık hassasiyetler ve eğilimler değişmeye başlamıştır. Türk-İslam düşüncesine yönelik eski Türk tarihi modelini temellerinin atıldığı bu dönemde Kırgızlar eski Türk tarihi içerisinde yer bulamamıştır. Kırgız Kağanlığı hakkındaki anlatı Uygur Kağanlığının başkentinde katliam yaptıkları vurgusundan öteye geçememiştir.

1970'lerden itibaren ise Kafesoğlu'nun bir ekol haline geldiği görülmektedir. Bu dönem Türk-İslam tefekkürü çerçevesinde oluşturulan eski Türk tarihi modelinde Kırgızlardan oldukça olumsuz bahsedilmekte ve Kırgızlar Ötüken'i Moğollara bırakmakla suçlanmaktadır. Bu dönemde karşıt görüşteki iki isim ise Avcıoğlu ve Divitçioğlu olmuştur. İki yazar da Marksist bakış açısıyla eserlerini meydana getirmiştir. Ancak Divitçioğlu ATÜT çerçevesinde bir model oluşturmuştur. Her iki yazar da kendi oluşturdukları yapı içerisinde Kırgızlardan bahsetmiştir. Ancak Kırgızlardan olumsuz bahsedilmemiş, aksine olumsuz bahseden isimler eleştirilmiştir. Ancak Kafesoğlu'nun oluşturduğu model eski Türk tarihi açısından adeta bir model-metot mücadelesinin yaşandığı 1970 ve 1980'li yıllarda galip gelmiştir. 1990'lardan günümüze ise araştırma imkânlarının artmasına da bağlı olarak Kırgızlar hakkında bilgiler artmaktadır.

Kaynakça

- AKBABA, Yusuf, *Türkiye'de Eski Türk Tarihçiliği*, Yazın Yay., İstanbul 2018.
ÂSİM, Necib, *Orhun Abideleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1340 [1921].
ATSIZ, Hüseyin Nihal, *Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
AVCIOĞLU, Doğan, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, Tekin Yay., İstanbul 1978.
AVCIOĞLU, Doğan, *Türklerin Tarihi İkinci Kitap*, Tekin Yay., İstanbul 1978.
DİVİTÇİOĞLU, Sencer, *Kök Türkler Kut Küç ve Ülüg*, Ada Yay., İstanbul 1987.
FREİTAG, Ulrike, "The Critique of Orientalism", *Companion to Historiography*, Routledge, Londra 1997.
GOBİNEAU, Arthur De *The Inequality of Human Races*, William Heineman, Londra 1915.

- GÖKALP, Ziya *Türk Medeniyeti Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1925.
- GÖMEÇ, Saadettin, *Kırgız Türkleri Tarihi*, Berikan Yay., Ankara 2009.
- GÖMEÇ, Saadettin, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yay., Ankara 2006.
- GÜNGÖR, Erol, *Tarihte Türkler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1990.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1977.
- KILDIROĞLU, Mehmet, *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.
- KITSON, Peter J., *Romantic Literature Race and Colonial Encounter*, Palgrave Macmillan, New York 2007.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, *Türkiye Tarihi: Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, Kanaat Kitabhanesi, İstanbul 1923.
- LIEBERSOHN, Harry, "German Historical Writing from Ranke to Weber: The Primacy of Politics", *A Companion to Western Historical Thought*, Blackwell, Massachusetts 2002.
- MAH, Harold, "German Historical Thought in the Age of Herder, Kant, and Hegel", *A Companion to Western Historical Thought*, Blackwell, Massachusetts 2002.
- MAU-TSAİ, Liu, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Selenge Yay., İstanbul 2006.
- MUSTAFA CELALEDDİN PAŞA, *Eski ve Modern Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul 2014.
- ONAT, Ayşe, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981.
- ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1962.
- ÖZBARAN, Salih, *Tarih Tarihçi ve Toplum Tarihinin Çağrışımı Doğası Tarihçilik ve Tarih Öğretimi Üstüne Düşünceler*, Yakın yay., İzmir, 2015.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi I*, Hayat Yay., İstanbul 1963.
- RANKE, Leopold von, *Theory and Practice of History*, Routledge, Londra 2011.
- RODGERS, James Alan, "Darwinism and Social Darwinism", *Journal of History Ideas*, C. 33, S. 2, 1972, ss. 265-280.
- SAİD, Edward, *Orientalism*, Vintage Books, New York 1979.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015.
- TOGAN, İsenbike, Kara, Gülnar, Baysal, Cahide, *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005.
- TURAN, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi I*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.
- KOLEKTİF, *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.